

מבגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא:

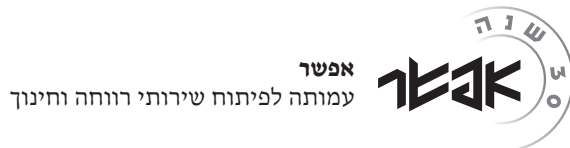
תרבות הפנאי של ילדים, בני נוער וצעירים בישראל

עורכים אורחים: ד"ר טלי היוש ופרופ' מאיר טייכמן

כרך כ"ו • גיליון 48

טבת תשע"ט – דצמבר 2018

יוצא לאור על ידי:

פנאי של מתבגרים ערבים: האם המגדר קובע?

סלי היוש ופאדיה נאסר-אבו אלהיג'א

תקציר

קיימים מחקרים מעטים המתמקדים בעיסוקי פנאי של מתבגרים ומתבגרות צעירים בכלל ושל אלה המשתייכים לקבוצות מיעוט בפרט. מטרת המחקר שעליו מבוסס מאמר זה הייתה לבחון הבדלים בין בנים לבנות מהחברה הערבית בישראל ביחס לקטגוריות עיסוקי הפנאי שבהם הם משתתפים, למוטיבציות שלהם להשתתף, לעמדותיהם כלפי הפנאי, לתגמולים המתקבלים מהפנאי ולמאפייני הפנאי הרציני בעיסוקיהם. התוצאות מלמדות על הבדלים מגדריים במאפייני הפנאי שנבדקו. הבנים מתייחסים לפנאי כאל עוד פרקטיקה שבאמצעותה ניתן להגשים ציפיות מגדריות עתידיות המאפיינות את החברה הפטריארכלית שאליה הם משתייכים, בעוד הבנות משתתפות בעיסוקי הפנאי מתוך עניין ורצון להיות מעורבות חברתית. לממצאים השלכות על תכנון תוכניות פנאי ועיסוקי פנאי והפעלתם עבור בנים ובנות ועל מדיניות החינוך לפנאי של שני המגדרים.

מילות מפתח: עיסוקי פנאי של ילדים, קבוצת מיעוט, מגדר, מוטיבציות פנאי, עמדות כלפי פנאי, תגמולים מפנאי, פנאי רציני

מבוא

מגדר מתייחס להבניה חברתית של גבריות ונשיות ולידע החברתי אודות חלוקת התפקידים המוקנה למתבגרים צעירים על ידי החברה, בעיקר על ידי הוריהם. הפנמת הידע והתפקידים המגדריים משפיעה על הצעירים, ומצופה שהם יתנהגו גם ביחס לפנאי כפי שמקובל בסביבתם החברתית.

הקשר בין המגדר והפנאי נחקר במהלך שנות השמונים של המאה הקודמת בזכות הגל השני של הפמיניזם, שהעלה את הנושא לראש סדר היום המחקרי. הפמיניסטיות גרסו שהמחקר בנושא הפנאי הזניח את הנושא המגדרי בכלל ואת ההתמקדות בפנאי של נשים בפרט (Roberts, 2010). הן טענו גם שהמגדר הנשי נחות בשל אילוצים שונים של זמן ומשאבים כספיים וכן בשל מחויבויות חברתיות הבאות לידי ביטוי בוויסות חברתי כבד משקל, בהשוואה לזה המוטל על הגברים (Roberts, 2010), שכן מצופה מהנשים לטפל בילדים ובבית במקביל לעבודתן בחוץ. עוד נמצא שזמן הפנאי של נשים הוא מקוטע יותר מאשר אצל גברים, והן משתתפות פחות בעיסוקי פנאי שבהם משתתפים מבוגרים בלבד (Bittman & Wajcman, 2004).

סוגיית המגדר בפנאי היא מורכבת, ונשאלת השאלה, האם ההבחנה המגדרית ביחס לעיסוק בפנאי קיימת גם בקרב מתבגרים צעירים? קיים בעולם מחקר

מועט המתמקד בפנאי של מתבגרים צעירים (Colley, Griffiths, Hugh, Landers,) ומגדריים בפנאי של ילדים (למשל & Vilhjalmsson, 2004; Bittman & Wajcman, 2004; Shaw, 1999; Marks, Lam, & McHale, 2009; Jaggli, 1996) ובהבדלים (Kristjansdottir, 2003), ועוד הרבה פחות מכך – בפנאי של מתבגרים ומתבגרות צעירים המשתייכים לקבוצות מיעוט.

בארץ נערכו במהלך השנים מחקרים אחדים שבחנו את מצב הפנאי בקרב צעירים מהאוכלוסייה הערבית, אולם רוב המחקר התמקד בבני נוער (למשל אבו-עסבה, כהן-נבות ועוואדיה, 2003; כהן-נבות ועוואדיה, 2006). רק חלק קטן ממנו התמקד במתבגרים צעירים (למשל: בן רבי, עמיאל, ניג'ם וטלל, 2009; הראל-פיש ועמיתים, 2013, 2016; קרופ, 2010). כאמור, מחקרים בודדים בלבד התמקדו בהיבט המגדרי של פנאי בקרב מתבגרים צעירים בכלל ובקרב קבוצות מיעוט בפרט (למשל הראל-פיש 2016; Engel-Yeger & Jarus, 2008). מכיוון שמחקרים אלה שונים במטרותיהם, בגודל המדגמים, בגילי המשתתפים ובמשתנים אחרים, קשה להציג תמונה קוהרנטית על מצב הפנאי של מתבגרים צעירים בחברה הערבית, וקשה עוד יותר למצוא נתונים המתייחסים להיבטים מגדריים בתחום זה.

החברה הערבית בישראל, שהיא קבוצת מיעוט, משתייכת למיצב חברתי-כלכלי נמוך. מרבית האוכלוסייה הערבית הבוגרת משתייכת לשלושת עשירוני ההכנסה הנמוכים ביותר, וכך גם ביחס לרמת ההשכלה ולדירוג התעסוקתי שלה. אוכלוסייה זו מתגוררת בישראל ביישובים נפרדים ובערים מעורבות, שבהן היא מאכלסת בדרך כלל שכונות נפרדות, בעלות שירותים ותשתיות ברמה נמוכה: העמותות המפעילות עיסוקי פנאי, אולמות האירועים, המתנ"סים, מרכזי התרבות ומגרשי המשחקים המתאימים לשימוש לאחר שעות הלימודים ביישובים ובשכונות אלו מצומצמים ודלים, והנגישות אליהם והשירותים הניתנים בהם לרוב אינם משביעי רצון (נאסר אבו-אלהיג'א והיוש, 2018; קרופ, 2010).

תפקידי המגדר בחברה הערבית בישראל מוגדרים ומובחנים כבר מגיל צעיר (Nasser & Birenbaum, 2005). אומנם בשנים האחרונות מתרחשים בחברה הערבית בישראל שינויים, כתוצאה מחשיפה לתרבות המערבית המאפיינת את הזרם המרכזי בחברה היהודית, ולהשפעות של ערכים, אמונות, השקפות עולם וקודים תרבותיים תואמים. חרף זאת, עדיין רווחים בחברה זו ערכים מסורתיים, מכוונות קולקטיביסטיות ושמירה על מבנה משפחה פטריארכלי, שבו תפקידי המגדר מובחנים (Azaiza, Croitoru, Rimmerman, & Naon, 2012). בשל פיקוח חברתי וחופש מוגבל של המתבגרים הצעירים, ובעיקר של הבנות, סביר שמאפייני הפנאי בחברה זו יהיו מובחנים מגדריים.

מטרת המחקר שעליו מדווח במאמר הנוכחי הייתה לבחון הבדלים מגדריים בעיסוקי הפנאי של מתבגרים ומתבגרות צעירים הלומדים בכיתות ו, ז ו-ח בחברה הערבית בישראל.

סקירת ספרות

הרקע התאורטי מתייחס למאפייני ההשתתפות של מתבגרים צעירים בעיסוקי פנאי, קטגוריות עיסוקי הפנאי שלהם, המוטיבציות להשתתפותם בעיסוקים אלו, עמדותיהם כלפי הפנאי, תגמולים מהשתתפותם בעיסוקי פנאי ונכונותם לעסוק בפנאי רציני.

מתבגרים צעירים והשתתפות בעיסוקי פנאי

גיל משפיע על מאפייני ההשתתפות בעיסוקי הפנאי, במיוחד כאשר מדובר במתבגרים צעירים, ולכן הוא מהווה גורם מפתח ביחס להשתתפות (Mahoney, Vandell, Simpkins, & Zerrett, 2009; Weiss, Little, & Bouffard, 2005). באופן כללי, לתלמידים צעירים זמן רב יותר לעיסוקי פנאי מאשר לבני הנוער, שזמנם מוגבל בשל היותו מוקדש ללימודים. לכן הם משתתפים בדרך כלל יותר מן האחרונים בתוכניות אחרי שעות בית הספר. ההשתתפות הרבה יותר של התלמידים הצעירים בפעילויות פנאי נובעת מארבע סיבות עיקריות: (א) הימצאות שיעור גבוה יחסית מביניהם ללא השגחת הורים לאחר שעות הלימודים; (ב) רצון ההורים להגביר את רמת הסיפוק העצמי של ילדיהם אחרי שעות הלימודים בית הספר באמצעות פעילויות פנאי (Hochschild, 1997); (ג) כמו בני נוער, לתלמידים הצעירים יש צורך באוטונומיה (Polatnick, 2002); (ד) גיוס התלמידים הצעירים להשתתף בעיסוקי פנאי קל יותר מגיוס בני נוער, כנראה כתוצאה ממעורבות משמעותית מצד ההורים בהחלטה להשתתף ומריבוי התוכניות המוצעות להם אחרי שעות הלימודים (Hofferth & Jankuniene, 2001).

באשר להבדלים מגדריים, אלה נצפו במחקר גם ביחס לדפוסי ההשתתפות של צעירים בעיסוקי הפנאי השונים (Fawcett, Garton, & Dandy, 2009) וביחס להעדפות הפנאי שלהם – בנים מעדיפים עיסוקים הנתפסים כגבריים, כגון כדורגל והיאבקות, בעוד בנות מעדיפות עיסוקים פנאי הנתפסים כנשיים, כגון ריקוד ואירוביקה (Leveresen & Samdal, 2012). הבדלים מגדריים אלה מאפיינים במיוחד מתבגרים צעירים המשתייכים למשפחות ממיצב חברתי-כלכלי נמוך, והם מיטשטשים כשמדובר בכאלו המשתייכים למיצב חברתי גבוה.

קטגוריות עיסוקי הפנאי

חוקרי הפנאי נוטים למיין את מגוון עיסוקי הפנאי לקטגוריות שונות. בסוף המאה שעברה, סקוט וויליץ (Scott & Willits, 1998). מיינו תוכניות אחרי הלימודים לפי חמש קטגוריות מבוססות תוכן: שפות, מיומנויות למידה, תוכניות אקדמיות בתחומים השונים מאלה שנלמדים בבית הספר, שיעורי עזר בקריאה ותוכניות מבוססות קהילה.

בתחילת שנות האלפיים הציעו פסמור ופרנץ' (Passmore & French, 2001) למיין את עיסוקי הפנאי לשלוש קטגוריות של פעילויות: הישגיות, חברתיות

ופעילויות בחוץ. מיון נוסף, שהוצע על ידי לויד ואולד (Loyd & Auld, 2002), חילק את עיסוקי הפנאי לשש קטגוריות: תקשורת המונים, פעולות חברתיות, פעולות ספורט, פעולות בחוץ, פעולות תרבותיות ותחביבים. ב-2007 הציעו הנסן ולרסון (Hansen & Larson, 2007) למין את עיסוקי הפנאי לחמש הקטגוריות השכיחות ביותר: ספורט, הופעה ואומנות, פעולות אקדמיות, פעולות מבוססות אידאולוגיה ושירות (כגון התנדבות) ומועדונים קהילתיים (כמו מתנ"ס) ומקצועיים (כגון טניס). במקביל הציעו קינג ואחרים (King et al., 2004, 2006) למיין את עיסוקי הפנאי לתשע קטגוריות: תחביבים, אומנות ומשחקים, פעילויות חברתיות, בילוי שקט, פעילויות פנאי המבוססות על מיומנויות מיוחדות, ספורט המאורגן על ידי מתנ"ס, מועדון והורים, מועדונים של קבוצות וארגונים, פנאי אקטיבי פיזי, בידור ותרבות ועיסוקים במטלות בית ועבודות.

התבוננות בקטגוריות שהוצעו במחקרים השונים מעלה כי הממצאים מתייחסים בעיקר לשתי קטגוריות מרכזיות: עיסוקי פנאי שאינם אקדמיים ומכוונים להקשרים אחרים (למשל חברה, בריאות, תרבות ויצירה, אמנות ובידור ותקשורת המונים) ועיסוקים בהקשרים אקדמיים.

ממצאי מחקר המתייחסים לקשר בין מגדר לבין סוג עיסוקי הפנאי שבהם משתתפים מתבגרים צעירים מלמדים על הבדלים משמעותיים בין שתי הקבוצות (King, Law, Hurley, Petrenchik, & Schwellnus, 2010). עיסוקי הפנאי המועדפים על בנים הם ספורט קבוצתי-תחרותי, כגון כדורגל והוקי קרח (Davalos, Chavez, & Guardiola, 1999), לעומת הפעילויות הטיפוסיות לבנות, שכוללות ריקוד, דרמה והשתתפות רבה יותר בחוגים, בפעילויות מבוססות בית ספר, בהתנדבות (Bartko & Eccles, 2003) ובמוזיקה ודרמה (Hirsch et al., 2000).

לעומת זאת, שיעור ההשתתפות של הבנים והבנות בפעילויות שאינן טיפוסיות למגדר הייתה דומה למדי (Leveresen, & Samdal, 2012). מתבגרים צעירים מושפעים מהוריהם, ולכן כאשר הורים מתייחסים באופן דיפרנציאלי להשתתפות בנים ובנות בעיסוקי פנאי, בשל סיבות תרבותיות או דאגה לביטחון האישי (בעיקר זה של הבנות), ימצאו הבדלים מגדריים בבחירות הפנאי.

מוטיבציות להשתתפות מתבגרים צעירים בעיסוקי פנאי

מוטיבציה מתייחסת לגורמים ולצרכים ספציפיים המניעים אדם לפעול (Howell, 1961), והיא כוח מניע התנהגות. ניתן להגדיר את המוטיבציה לפנאי כסיבה להתנסות המגרה מעורבות, כצורך בהתנסות כזאת או כשביעות רצון ממנה (Crandall, 1980). לימודי מוטיבציות הפנאי מתייחסים למעשה למניעים הפסיכולוגיים והחברתיים להשתתפות בעיסוקי פנאי ולסיבות שבגינן אנשים מעורבים במגוון פעילויות ודפוסי פנאי; כמו כן הם עוסקים בקשר בין פנאי למוטיבציה פנימית, למוטיבציה חיצונית, למשא ומתן עם אילוצים ולתרבות.

על ההחלטה להשתתף בפעילות פנאי, לא להשתתף בה או לנשור ממנה משפיעים גורמים מגוונים, מורכבים, רב-ממדיים ורב-הקשריים, שרובם מתייחסים לאינטראקציה בין גורמים פנימיים (נטיות והעדפות אישיות, כמו: עניין, חופש לבחור, הנאה, הגשמה עצמית) לבין גורמים חיצוניים (סביבתיים, אינסטרומנטליים והקשריים) (Mundy, 1998). שני סוגי מוטיבציות אלה יכולים להתקיים בו-זמנית אצל אותו אדם, ולעיתים לא ניתן לממש שאיפות פנימיות בגין הקונפליקט בין שני הסוגים, המגביל את ההשתתפות בעיסוקי הפנאי ואף עלול לגרום לנשירה.

לעומת הגישה הדיכוטומית, המגדירה את המוטיבציות כפנימית לעומת חיצונית, יש חוקרים המציעים לראות את המוטיבציות כרצף, המתחיל מהיעדר מוטיבציה, ממשיך למוטיבציה חיצונית ולבסוף הופך למוטיבציה פנימית; משמעות הדבר שהתנהגות המונעת חיצונית יכולה להפוך בהמשך לפנימית (Iso-Ahola, 1999); אולם קיימת גם מגמה אחרת, שלפיה מי שמצטרף לעיסוקי פנאי רק בשל ההיבט החומרי, נוטה בהמשך לנשור מהפעילות, כיוון שהתוצרים החומריים אינם מספקים במידה כזו שיביאו להתמדה לאורך זמן (היוש, 2008).

להקשרים חברתיים רחבים יותר, כמו: גישות תרבותיות, היבטים היסטוריים ויחסי הגומלין ביניהם, ישנה השפעה על בחירות הפנאי. במחקר שהתייחס לאילוצים להשתתפות בעיסוקי פנאי נמצא שתפיסות של צעירים, המוצא שלהם, תמיכת העמיתים והמגבלות שההורים מטילים מהווים חסמים להשתתפות (Mahoney, Parente, & Ziegler, 2009). הדבר בולט כאשר מדובר במתבגרים שבחירותיהם מושפעות לא רק מהחלטות אישיות, אלא גם מהשפעת קבוצת השווים ומהשפעת עמדות ההורים שהם נתונים תחת חסותם, מרותם והמגבלות שהם מטילים, כולל תפיסותיהם המגדריות (Perkins et al., 2007).

השתייכות לתרבות המתאפיינת בערכים מסורתיים, מכוונות קולקטיביסטית, מבנה משפחה פטריארכלי ותפקידי מגדר מובחנים היטב, עלולה להגביל את הצעירים באמצעות מתן חופש מועט ופיקוח רב בכלל ובאופן דיפרנציאלי, דבר שיתבטא ביתר שאת כלפי בנות. גם מעורבות המתבגרים הצעירים בבחירה ובהשתתפות בעיסוקי הפנאי השונים מושפעת מתפיסות אלה (Leveresen & Samdal, 2012). כך למשל בנים בחברות מסורתיות חופשיים בדרך כלל להשתתף בפעילויות פנאי המתקיימות מחוץ לבית ואף מחוץ ליישוב יותר מאשר בנות. על פעילויות הבנות קיימות לעתים קרובות הגבלות ואיסורים, והן נדרשות להימצא בסביבות הבית והמשפחה ותחת פיקוח הדוק יחסית.

בעת בחירה בפעילויות פנאי, תפיסות מגדריות עלולות להוות אילוצים המגבילים את השתתפותם של מתבגרים צעירים בפעילויות בכלל ובעיסוקי פנאי ובפעילויות חוץ-בית ספריות בפרט. אלו עלולים להידחות ללא שיקול דעת רב, בשל תפיסות מגדריות מוטות (Leveresen & Samdal, 2012) (למשל הימנעות בנות מהשתתפות במשחק כדורגל, כי עיסוק זה נתפס חברתית כגברי). הבחנה זו יכולה לבוא לידי ביטוי גם בהיקף ההשתתפות, אם כי לא בצורה עקיבה.

במחקר שבחן העדפות פנאי של ילדים ומתבגרים צעירים בני 5–13 בארצות הברית נמצאה שונות המתייחסת לגיל ולמגדר. מתגובות של 60 נחקרים ו-60 נחקרות ביחס למשחקים האהובים עליהם, לתוכניות טלוויזיה, למשחקי מחשב ולפעילות מחוץ לבית, נמצא כי המגדר היה גורם משמעותי. באופן כללי נמצא שבנים בילו בפעילויות פנאי משך זמן ארוך יותר מבנות, והם עסקו בספורט, צפו בטלוויזיה ושיחקו במחשב יותר מהן. הבנות, לעומת זאת, הקדישו את רוב זמנן לצפייה בטלוויזיה (Cherney & London, 2006).

עמדות מתבגרים צעירים כלפי הפנאי

הבחירה להשתתף בעיסוקי פנאי ולהתמיד בהם קשורה בין היתר לעמדות המשתתף כלפי הפנאי. העמדות הן תוצאה עקיבה של דעות נרכשות כלפי אובייקטים, מצבים, מושגים ופרטים מסוימים, בהתייחס לשלושה ממדים: קוגניטיבי (אמונות או ידע), אפקטיבי (רגשי, מוטיבציוני) וביצועי (התנהגויות או נטיות פעולה) (Petty, Wegner, & Fabrigar, 1997). הגדרה נוספת רואה עמדות כהערכות של כל אובייקט שהאדם יכול להעלות על דעתו, כולל דברים, אנשים, קבוצות ורעיונות, ממשיים או מופשטים (Bohner & Dickel, 2011). העמדות הן כיוון חיובי או שלילי ובעוצמה נמוכה או גבוהה.

הבנת התפקיד של עמדות המתבגרים הצעירים כלפי עיסוקי הפנאי חשובה משתי סיבות עיקריות: עמדות עשויות להשפיע על השתתפותם בעיסוקי הפנאי ועל ההתמדה בהם, באמצעות גורמים כגון מעורבות. יתר על כן, גם עבור מתבגרים צעירים עם כישרון לעיסוקי פנאי מסוימים, עמדות פושרות או שליליות כלפי עיסוקים אלו יובילו לחוסר השתתפות, כאשר קיימות אפשרויות אחרות. מצב זה מכונה על ידי מק'קנה, קיאר ואלסוורת' (McKenna, Kear, & Ellsworth, 1995) "חלופיות" (aliteracy).

חוקרים מנסים להבין, מהם הגורמים המשפיעים על גיבוש עמדות כלפי הפנאי. סימון ועמיתיו (Simon, Howe, & Kirschenbaum, 1972) הציעו שלוש גישות בסיסיות שבהן ניתן להשתמש כדי להגדיר התנהגויות, עמדות וערכי פנאי: הראשונה היא גישת אי-ההתערבות (laissez-faire), שלפיה אנשים חופשיים לחשוב ולעשות כל דבר, ללא התערבות. הבעיה בגישה זו היא שאי-הנחיה עלולה לגרום לבלבול; הגישה השנייה, גישת המידול, גורסת שאנשים הבאים במגע עם אדם משמעותי העוסק בפנאי ירצו לאמץ ולחקות את התנהגות הפנאי שלו. בעיה אפשרית בגישה זו היא שללא דוגמה אישית, אנשים עלולים להיחשף למודלים סותרים, וללא כלים ומיומנויות שיסייעו להם לקבוע מה הם מעוניינים לאמץ או לדחות, הם עלולים לאמץ התנהגויות או עמדות שאולי לא היו בוחרים בהן; הגישה השלישית, גישת הסיוע הפעיל, תומכת בתחומי העניין, בהתנהגויות, בעמדות, בערכים ובבחירות הפנאי של האדם על ידי סיוע בפיתוח מיומנויות ובמתן הזדמנויות לקבלת החלטות, לחשיבה על סוגיות הקשורות לפנאי ולהערכתן. גישה זו עשויה לסייע לפרט לחוות תחושת חופש ומוטיבציה פנימית, שהן המהות של הפנאי, שכן היא מאפשרת לפתח מודעות קוגניטיבית ומודעות להתנהגויות ולאמונות. כמו כן, באמצעות גישה זו

הפרט יכול לגבש עמדות שיהוו בסיס לקבלת החלטות בסוגיות של הפנאי, ולפתח מיומנויות הקשורות להעשרת ההגדרה העצמית ולשליטה משמעותית על חיי הפנאי. תפיסות ההורים ביחס לעיסוקי הפנאי משפיעות על עמדות ילדיהם כלפי ההשתתפות בהם. למשל, סגנון ההורות עשוי להשפיע על השתתפות המתבגרים הצעירים בעיסוקי הפנאי, והשפעה זו מתבטאת בוויסות שהם נוקטים בניסיונם לעודד השתתפות בפעילות פנאי מסוימת (Mannell & Kleiber, 1997) או לא לעודדה (Woolger & Power, 1993). סגנון הורות המתבטא בגישת ההורים כלפי השתתפות בפעילות פנאי מסוימת מתוך התחשבות במגדר הילד עשוי גם הוא להשפיע על עמדות המתבגרים הצעירים כלפי עיסוקי פנאי שונים (Quane & Rankin, 2006). אם כן, בדומה לקשר בין מגדר לבין המוטיבציות לבחור בעיסוקי הפנאי, גם לעמדות כלפי הפנאי יש קשר לתפיסות מגדריות. סביר שמתבגרים צעירים להורים המשתייכים לקבוצות חברתיות המחזיקות בעמדות דיפרנציאליות כלפי פנאי, יושפעו מעמדות אלה ויגבשו בעצמם גישות מגדריות דומות ביחס להיבטים שונים בחייהם בכלל ולפנאי בפרט.

תגמולים מהפנאי

המחקר על הפנאי מתמקד בין היתר בתוצרי ההשתתפות המתקבלים מעיסוקי הפנאי, ותחום זה מתועד בספרות (Frazier, Cappella, & Atkins, 2007). את התגמולים המתקבלים מההשתתפות בעיסוקי הפנאי ניתן למיין לחמש קטגוריות: לימודי-חינוכי, רגשי, התפתחותי-אישיותי, חברתי ובריאותי.

תגמולים לימודיים-חינוכיים המתועדים בספרות מתמקדים בהצלחה הלימודית הנתרמת על ידי השתתפות בעיסוקי פנאי, והדבר בולט בעיקר בעיסוקים הקשורים ישירות לתוכנית הלימודים בבית הספר (כגון מתמטיקה, צרפתית) (Mahoney, Cairns, & Farmer, 2003). ההצלחה בלימודים נמדדת על פי ציונים, שיפור בידע הלימודי, שיעורי ההיעדרות, אחוזי הנשירה והשתתפות בשיעורים (Little & Harris, 2003) וכן הכנת שיעורי בית (Durlak & Weissberg, 2007).

הסבר אפשרי לתגמולים הלימודיים-חינוכיים הוא שהצעירים חשים שהם נמצאים במרחב בטוח ושקט, שבו הם יכולים להשלים את שיעורי הבית; כמו כן במרחב זה נוכחים חונכים, המספקים להם הזדמנות לרכוש ידע ומיומנויות מגוונים אשר מסייעים להם להשתלב בעולם החברתי של בית הספר (כגון: משמעת עצמית, עבודת צוות, אינטראקציה חברתית וקריאה וכתביה) (Quane & Rankin, 2006). ההשתתפות בעיסוקי פנאי ובתוכניות חוץ-בית ספריות נמצאה קשורה לצמצום הנשירה מבית הספר, במיוחד בקרב נוער בסיכון (Mahoney, 2000). סביר להניח שלא רק הפעילות עצמה הובילה לשיעורי נשירה נמוכים, אלא גם מעורבות ברשתות חברתיות שנרכשו במהלך ההשתתפות בפעילות, שחיזקה את המעורבות בבית הספר ומנעה את הנשירה ממנו.

ההשתתפות בעיסוקי פנאי מעניקה למשתתפים תגמולים רגשיים – תחושת שייכות ויכולת לפתח יחסים בוגרים עם עמיתים מקבוצת השווים, עם עמיתים

המכוונים ללימודים ועם מבוגרים אכפתיים (Quane & Rankin, 2006). התנסות רגשית חיובית בפנאי יכולה לתרום לרווחה פסיכולוגית (Feldman & Matjasko, 2005), לתחושת שמחה ואופטימיות (Scheier & Carver, 1987), להתרגשות ולעניין. שיפור הרווחה האישית קשור בין היתר להתפתחות כישרון ולהישגים יצירתיים המתרחשים בפעילויות הפנאי, בעיקר בעיסוקים התואמים את כישרונם של המשתתפים (Schmidt, Shernoff, & Csikszentmihalyi, 2007). ההתנסות בפנאי מאפשרת גם הפגת לחצים (Hayosh, 2017) והפחתת רגשות שליליים ומצב רוח דיכאוני (Iwasaki & Mannell, 2000; Mahoney, Schweder, & Stattin, 2002).

תגמולים התפתחותיים-אישיותיים המתקבלים מהשתתפות בעיסוקי פנאי ופעילויות חוץ-קוריקולריות קשורים לבניית הרגלי עבודה (Broh, 2002), לחויית התחדשות ולצמיחה של מתבגרים צעירים המתרחשת במרחב הפנאי (Sutton-Smith, 2003), לחיזוק האישיות (Broh, 2002), להגברת הביטחון העצמי ולחיזוק הדימוי העצמי (Bohnert, Aikins, & Edidin, 2007). יתר על כן, המשתתפים נתרמים בגיבוש זהות עצמית אישית וחברתית (Kuentzel, 2000) ובקידום ופיתוח כישרון (Larson, 2000). התגמול ההתפתחותי-אישיותי המתקבל בשל המעורבות בעיסוקי פנאי קשור אף להזדמנויות המשחק הטמונות בעיסוקי הפנאי המתרחשים מחוץ לבית, ועיסוקים אלה מאפשרים למשתתפים לפתח יכולת לנהל סיכונים, לקבל החלטות באופן עצמאי (Coleman & Iso-Ahola, 1993), לפתח ביטחון עצמי ואף לנהל קונפליקטים בהצלחה (Pesavento, 2002).

התגמולים החברתיים בפעילויות הפנאי מתקבלים בשל האינטראקציה עם אחרים המתרחשת במרחב זה, והם כוללים פיתוח מיומנויות של עבודת צוות (Bohnert et al., 2007), תקשורת בין-אישית עם עמיתים ומנחים (Denault, Poulin, & Pedersen, 2009) וכן כושר מנהיגות, הרגשה נוחה בסביבה חדשה, יצירה והעמקה של חברויות ופיתוח כבוד לאחר (Dattilo, 2015). יתר על כן, השתתפות בעיסוקי פנאי חיוביים מצמצמת התנהגות אנטי-חברתית (Eccles & Templeton, 2002).

השתתפות בעיסוקי פנאי יכולה לספק לצעירים גם הזדמנות לפתח הון חברתי, באמצעות השתייכות לרשתות חברתיות. הכוונה למשאבים חברתיים, תרבותיים וחומריים שנרכשים במסגרת הפנאי ויכולים לסייע לצעירים בהקשרים שונים של חייהם, כולל המעבר לבגרות (Holland, Reynolds, & Weller, 2007). מחקרים מצביעים על כך שהשתתפות בעיסוקי פנאי יכולה להביא לשיפור המיצב החברתי, בשל הקשרים החברתיים הנרקמים ומתחזקים במהלך הפעילות (Driver, 1997). תרומה זו ניכרת במיוחד אצל צעירים בסיכון ובהדרה, שעיסוקי הפנאי מספקים להם הזדמנות שנייה (Feinstein, Bynner, & Dukworth, 2006).

תגמולים בריאותיים מעיסוקי הפנאי מתקבלים בעיקר מספורט וטוילים, עיסוקים הכרוכים בפעילות גופנית, בשיפור היעילות של מערכת הדם, מבנה השרירים, הגברת העוצמה והכוח, שיפור קואורדינציה, גמישות וסיבולת (Dattilo, 2015). יתר על כן, פעילות גופנית מפחיתה את ההשמנה מול המסכים, ועקב כך

המתבגרים הצעירים בריאים ובעלי מיומנויות גופניות מפותחות יותר (Durlak, Mahoney, Bohnert, & Parente, 2010). ההבדל בין בנים ובנות, השונים בתכונותיהם ובנטייתיהם האישיות, יכול להקריין על הקשר בין ההשתתפות בעיסוקי הפנאי השונים לבין תפיסתם את התגמולים השונים המתקבלים. כך למשל, בנים ובנות המשתתפים במסע רגלי עשויים להפיק מידות שונות של הנאה, הנובעים מכושר גופני שונה וממוטיבציות שונות (Posner & Vandell, 1994).

מאפייני הפנאי הרציני

בשנות השמונים טבע רוברט סטבינס את המונחים "פנאי רציני", "פנאי מזדמן" ו"פנאי מבוסס פרויקט", כדי להגדיר את סוגי הפנאי השונים. הפנאי הרציני מוגדר כפעילות מורכבת ורציפה במסגרת הפנאי, שיש בה נטילת אחריות לצורך ביצוע מחויבות. פעילות זו מעניינת, מספקת ובעלת משמעות עבור המשתתפים בה בשל האתגורים הטמונים בה. הפנאי הרציני כולל את ששת המאפיינים הבאים: (א) התמדה בפעילות; (ב) קריירה בפנאי; (ג) השקעת מאמץ אישי משמעותי; (ד) קבלת תועלות מתמשכות (תגמולים); (ה) התפתחות אתוס ייחודי ונדיר; (ו) הזדהות עמוקה עם העיסוק. לעומת זאת, הפנאי המזדמן מבטא פעילות קצרת מועד, שיש בה הנאה משמעותית, והיא מיועדת בעיקר למנוחה, להתרעננות מהעומס בחיי היום-יום ולמפגשים חברתיים. התוצרים המתקבלים הם מיידיים ואינם נמשכים לאורך זמן. החוקר הציע סוג נוסף של פנאי – מבוסס פרויקט הכולל בתוכו חלק ממאפייני הפנאי המזדמן וחלק מאלו של הפנאי הרציני (Stebbins, 2007).

מחקר מועט מאוד בחן מאפיינים של פנאי רציני בקרב מתבגרים צעירים, ומסקירת הספרות שערכנו לא מצאנו מחקרים אמפיריים שהתייחסו באופן ספציפי להיבט המגדרי של פנאי רציני בקרב קבוצת גיל זו. ייתכן שהדבר נובע מכך שכפי שקבע סטבינס, פנאי רציני הוא עיסוק שמאגד את כל ששת המאפיינים הנ"ל וקשה למצוא את כולם בעיסוקי הפנאי של המתבגרים. ואכן קיים גוף מחקר קטן המציע לראות את שלושת סוגי הפנאי כטיפוסים הנמצאים על רצף אחד, מהפנאי המזדמן בצד אחד ועד לפנאי הרציני בצד השני (Shen & Yarnal, 2010).

מטרת המחקר ושאלותיו

מטרת המחקר הייתה לבחון את ההבדלים בין בנים לבנות הלומדים בכיתות ו-ח בחברה הערבית בישראל ביחס למאפייני הפנאי שלהם. באופן ספציפי, המחקר נועד לענות על השאלות הבאות:

א. האם קיים הבדל מובהק בין מתבגרים צעירים למתבגרות צעירות ביחס לקטגוריות הפנאי שבהן השתתפו מספר הפעמים הרב ביותר בארבעת החודשים שקדמו לאיסוף הנתונים?

- ב. האם קיים הבדל מובהק בין מתבגרים צעירים למתבגרות צעירות ביחס למוטיבציות הפנאי שלהם?
- ג. האם קיים הבדל מובהק בין מתבגרים צעירים למתבגרות צעירות ביחס לעמדותיהם כלפי הפנאי?
- ד. האם קיים הבדל מובהק בין מתבגרים צעירים למתבגרות צעירות בדרך שבה הם תופסים את התגמולים המתקבלים מעיסוקי הפנאי?
- ה. האם קיים הבדל מובהק בין מתבגרים צעירים למתבגרות צעירות ביחס לשלושה ממאפייני הפנאי הרציני (רצון להעמיק, שאיפה להתמיד וראיית הפנאי כפוטנציאל לקריירה)?

שיטת המחקר

הנתונים שעליהם התבסס המחקר הם חלק מנתונים שנאספו במסגרת מחקר ארצי מקיף שנערך בין השנים 2010–2012, במימון המדען הראשי של משרד החינוך, ובחן את בילוי הפנאי והפעילות החוץ-קוריקולרית של מתבגרים צעירים בחברה הערבית בישראל.

הנחקרים

מחקר זה מתייחס ל-3240 מתבגרים ומתבגרות צעירים (52% בנות) מ-44 יישובים ערביים מכל רחבי הארץ, אשר לומדים בכיתות ו (35%), ז (33%), ו-ח (32%) במערכת החינוך הערבית בישראל. הנחקרים נדגמו בתהליך רב-שלבי שבו נעשה שימוש בדגימת אשכולות משוכבת (נדגמו בתי ספר מהמחוזות השונים של מערכת החינוך, ומכל בית ספר נדגמו כיתות שלמות). הנחקרים ייצגו מגוון תכונות רקע, כגון: גודל יישוב, דת, רמת דתיות של ההורים, רמת השכלת ההורים ומספר אחאים.

כלי המחקר והמשתנים

מערך המחקר כמותי, והנתונים נאספו באמצעות שאלון שהוכן במיוחד לצורך המחקר. הפריטים בשאלון התבססו בחלקם (עיסוקים וקטגוריות של פנאי) על שאלונים קיימים כמו שאלוני "CAPE – Children's Assessment of Participation and Enjoyment" ו"CAPAC Preference – Assessment of Children" (King et al., 2004, 2006). שאלונים אלה נבחרו כיוון שהם מתאפיינים במהימנות מסוג עקיבות פנימית מספקת, מהימנות מבחן – מבחן חוזר בטווח המקובל ורמה מקובלת של תקפות. שאלונים אלה הותאמו למתבגרים צעירים דוברי ערבית בארץ. השאלון כלל ארבעה חלקים עיקריים:

חלק א כלל שאלות הנוגעות לעיסוקי הפנאי, לסוג עיסוק הפנאי שבו השתתף הנשאל בארבעת החודשים שקדמו לאיסוף הנתונים, במסגרת תשע קטגוריות

שהוגדרו מראש¹, ולשלושה ממאפייני הפנאי הרציני (התמדה, העמקה והשקעת מאמץ) בעיסוקי הפנאי של המתבגרים הצעירים. תגובות הנחקרים לשאלות בחלק זה ניתנו על סולם דיכוטומי (1- השתתף; 0 - לא השתתף).

חלק ב התייחס למוטיבציות הבחירה בעיסוק הפנאי, שנמדדו באמצעות 19 היגדים. התשובות להיגדים ניתנו על סולם ליקרט בן חמש דרגות (מ-1 - הסיבה גרמה להשתתף בעיסוק הפנאי במידה מועטה מאוד, ועד 5 - הסיבה גרמה להשתתף בעיסוק הפנאי במידה רבה מאוד). ניתוח גורמים מסוג principal axis factoring עם רוטציה מסוג direct oblimin הניב ארבעה גורמים דומים עבור מתבגרים צעירים משני המגדרים. ארבעה גורמים אלה הסבירו יחד 56.43% ו-55.51% מהשונות בנתונים עבור בנים ובנות, בהתאמה. גורמים אלה התייחסו לממדים הבאים: חברתי-אידאולוגי (שמונה פריטים), למשל "הגשמת רעיון שאני מאמין בו", "הכרת אנשים שמתעניינים בדברים שמעניינים אותי", אוטונומי-עניין (שני פריטים), למשל "אהבה ועניין בנושא", אינסטרומנטלי (שישה פריטים), למשל "תרומה ללימודים שלי" וחברתי-מיצבי (שלושה פריטים, כגון "רצון להתבלט ולהוביל"). אף שהגורם השני (אוטונומי-עניין) הוגדר על ידי שני פריטים בלבד, הוחלט להשאירו, כיוון ששני פריטים אלה עלו בכל פתרון גורמי שנבדק, מקדמי הטעינה שלהם היו גבוהים יחסית, והממד שהם טעונים עליו היה בעל משמעות קונספטואלית ברורה וחשובה לנושא המחקר. טווח ערכי העקיבות הפנימית על פי α של קרונבך עבור בנים היה .83-.53. ועבור בנות - .82-.54.

חלק ג בחן את עמדות המתבגרים הצעירים כלפי עיסוקי הפנאי באמצעות 19 היגדים, שהתגובה עליהם ניתנת על סולם ליקרט בן חמש דרגות (1 מבטא מידת הסכמה מועטה מאוד עם ההיגד, ו-5 - מידת הסכמה רבה מאוד). על הנתונים שהופקו באמצעות הפריטים הנ"ל בוצע ניתוח גורמים מסוג principal axis factoring עם רוטציה מסוג direct oblimin, שהניב מבנה דומה של שלושה גורמים אצל מתבגרים צעירים משני המגדרים, המסבירים יחד 55.46% ו-59.89% מהשונות בנתונים עבור בנים ובנות, בהתאמה. גורמים אלה מתייחסים לממד הרגשי (שישה פריטים), למשל "עיסוקי הפנאי גורמים להנאה", "יש לי הערכה רבה לעיסוקי הפנאי", לממד ההתנהגותי (שבעה פריטים), למשל "כאשר יש לי כסף אני קונה דברים וצויד המשמשים לפנאי" ולהיבט הרווחה-בריאות (שישה פריטים), למשל "עיסוקי הפנאי מגבירים את המרץ של האדם". טווח ערכי העקיבות הפנימית על פי α של קרונבך עבור בנים היה .87-.84. ועבור בנות - .84-.89.

1 הקטגוריות הן: (א) תחביבים, אומנות ומשחקים (למשל: פאזלים, משחקי קופסה, משחקי קלפים); (ב) פעילויות חברתיות (למשל משחקים במקומות בילוי, כמו באולינג, סנוקר); (ג) בילוי שקט (למשל כתיבה להנאה, משחק עם הפצים); (ד) פעילויות פנאי המבוססות על מיומנויות מיוחדות (למשל לימוד שירה, לימוד ריקוד); (ה) ספורט מאורגן על ידי מועדון, מתנ"ס, הורים וכדומה (למשל: אומנויות לחימה כמו ג'ודו וקרטה, אתלטיקה קלה, שחייה); (ו) מועדונים, קבוצות וארגונים (למשל התנדבות, השתתפות בארגונים קהילתיים ותנועות נוער); (ז) פנאי אקטיבי-פיזי (למשל ריקוד, נגינה לשם הנאה בבית ובמסיבות); (ח) בידור ותרבות (למשל הליכה לקולנוע, שימוש בספרייה הציבורית); (ט) עיסוקים במטלות בית ועבודה (למשל עבודות בית, עזרה בטיפול באחים קטנים).

חלק ד עסק בתגמולים המתקבלים מהשתתפות בעיסוקי הפנאי. אותם היגדים ששימשו לבדיקת המוטיבציות להשתתפות בעיסוקי הפנאי שימשו גם לבדיקת התגמולים המתקבלים ממנו, עם שינוי גזע השאלה בהתאם (למשל היגד טו במוטיבציות: "הרגשה שאצליח במשהו שחשוב לי", ובתגמולים: "הרגשה שהצלחתי במשהו שחשוב לי"). גם כאן, הנשאלים דירגו את תשובותיהם על סולם ליקרט בן חמש דרגות, כמתואר לעיל. תוכן הפריטים שמדדו את המוטיבציות להשתתפות בפעילויות הפנאי שימש לבדיקת הדרך שבה המתבגרים הצעירים תופסים את התגמולים המתקבלים מהעיסוק בפנאי; כלומר ההבדל בין השאלה שהתייחסה למוטיבציות לבין זו שהתייחסה לתגמולים היה בפתוח של כל אחת מהן. בהתייחס למוטיבציות, הנחקרים נשאלו על מידת הסכמתם לכך שהמניע עודד אותם להשתתף בעיסוק הפנאי, בעוד שבנוגע לתגמולים, השאלה התייחסה למידה שבה עיסוק הפנאי העניק להם כל אחד מהתגמולים המתוארים בהיגד. המבנה הגורמי שהופק מניתוח גורמים של הנתונים המתייחסים לשני המבנים (מוטיבציות ותגמולים) היה שונה, ולכן הוחלט להשתמש במבנה הארבע-ממדי של המוטיבציות (חברתי-אידיאולוגי, אוטונומי-עניין, אינסטרומנטלי וחברתי-מיצבי) לחישוב ציוני מדד מקבילים עבור נתוני התגמולים. נוהל זה בוצע עבור בנינים ובנות בנפרד. טווח ערכי העקיבות הפנימית על פי α של קרונבך עבור בנינים היה 0.54–0.88. ועבור בנות – 0.54–0.86.

נוסף על השאלות בחלקים שתוארו לעיל, הנחקרים התבקשו לציין את המגדר שלהם.

הליך איסוף הנתונים

הנתונים נאספו באמצעות שאלונים שהועברו למתבגרים צעירים בכיתות שבהן הם לומדים. לפני העברת השאלונים נעשתה פנייה למנהלי בתי הספר, מלווה במכתב שתיאר את המחקר ומטרותיו והציג את האישורים לביצועו. בהמשך, התבצעה פנייה טלפונית לתיאום מועד ודרך העברת השאלונים. עוזרי מחקר שהוכשרו למשימה על ידי החוקרות הגיעו לבתי הספר במועד שנקבע מראש עם מנהלי בתי הספר. עוזרי המחקר חילקו את השאלונים בכיתות ונכחו בהן כל משך הזמן שנדרש, יחד עם עוד מורה אחד לפחות מבית הספר, לרוב מחנך הכיתה. עוזרי המחקר הסבירו לנחקרים את מטרת המחקר ואופן מילוי השאלון, ענו על שאלות בהתאם לצורך והבטיחו להם אנונימיות.

ממצאים

בסעיף זה נציג את הממצאים המתייחסים לקשר בין מגדר לבין כל אחד מהמשתנים הבאים: השתתפות בקטגוריות הפנאי, מוטיבציות להשתתף בפנאי, עמדות כלפי הפנאי, תגמולים מהפנאי ומאפייני הפנאי הרציני בעיסוקים.

מגדר והשתתפות בקטגוריות הפנאי

הנחקרים התבקשו לציין את קטגוריית הפנאי שבה השתתפו מספר הפעמים הרב ביותר בארבעת החודשים שקדמו לאיסוף הנתונים. התוצאות בנוגע למגדר מוצגות בלוח 1.

לוח 1: התפלגות הבנים והבנות שהשיבו בחיוב על קטגוריית הפנאי שבה השתתפו מספר הפעמים הרב ביותר בארבעת החודשים שקדמו לאיסוף הנתונים (באחוזים)

χ^2	בנות		בנים		קטגוריית הפנאי
	כך	N	כך	N	
63.21***	25.0	1254	13.8	1326	ח. בידור ותרבות
28.40***	22.1	1303	14.7	1312	ב. פעילויות חברתיות
51.39***	13.0	1455	22.6	1191	ז. פנאי אקטיבי-פיזי
0.59	11.8	1474	12.7	1343	א. תחביבים, אומנות ומשחקים
41.27***	13.9	1439	7.0	1432	ט. עיסוקים במטלות בית ועבודה
70.32***	4.7	1594	13.0	1339	ה. ספורט מאורגן על ידי מועדון, מתנ"ס, הורים
4.17*	4.7	1594	6.3	1442	ג. בילוי שקט
1.44	5.3	1584	4.4	1472	ד. פעילויות פנאי מבוססות על מיומנויות מיוחדות
3.97*	1.9	1641	2.9	1494	ו. מועדונים, קבוצות וארגונים

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

מלוח 1 ניתן ללמוד שנמצאו הבדלים מובהקים בין בנים ובנות ביחס לשיעור המשתתפים מספר הפעמים הרב ביותר בקטגוריית בידור ותרבות, פעילויות חברתיות, פנאי אקטיבי-פיזי, עיסוקים במטלות בית ועבודה, ספורט מאורגן על ידי מועדון, מתנ"ס, הורים, בילוי שקט ומועדונים, קבוצות וארגונים. שיעור הבנות היה גבוה משיעור הבנים ביחס להשתתפותן מספר הפעמים הרב ביותר בקטגוריית הבאות: בידור ותרבות, פעילויות חברתיות ועיסוקים במטלות בית ועבודה. מגמה הפוכה ניכרה ביחס לפנאי אקטיבי-פיזי, ספורט מאורגן על ידי מועדון, מתנ"ס, הורים ומועדונים קבוצות וארגונים. דפוס זה היה צפוי ותאם את המידע הרלוונטי בספרות בנוגע לעיסוקי פנאי האופייניים לבנים. יתר על כן, דפוס ההשתתפות בקטגוריית הפנאי השונות של מתבגרים ומתבגרות צעירים מהחברה הערבית עולה בקנה אחד עם מאפייני החברה הערבית, שמעניקה לבנים חופש רב יותר מאשר לבנות בבילוי הפנאי, והדבר מתבטא בעיסוקי פנאי שמתבצעים מחוץ לבית ואולי גם מחוץ ליישוב, וייתכן שמדובר אף בחשיפה לבני המגדר השני.

המוטיבציות להשתתפות מתבגרים ומתבגרות צעירים בעיסוקי פנאי

בלוח 2 מוצגות תוצאות ניתוח השונות הרב-משתני (MANOVA) של אפקט מגדר הנחקרים על ממדי המוטיבציות שלהם להשתתף בעיסוקי הפנאי.

לוח 2: ממוצעים, סטיות תקן, ערכי F וערכי η^2 מניתוח שונות רב-משתני (MANOVA) של אפקט מגדר המתבגרים והמתבגרות הצעירים על ממדי המוטיבציות להשתתפות בעיסוקי הפנאי (בנים: N=1464, בנות: N=1642)

η^2	F	סטיות תקן	ממוצע	מגדר	ממדי המוטיבציות להשתתפות בעיסוקי הפנאי
.006	11.96**	0.89	3.79	בנים	חברתי-אידאולוגי
		0.82	3.93	בנות	
.023	19.98***	1.18	3.52	בנים	אוטונומי-עניין
		1.06	3.87	בנות	
.005	5.00*	1.01	3.75	בנים	אינסטרומנטלי
		0.96	3.90	בנות	
.004	5.31*	1.07	3.30	בנים	חברתי-מיצבי
		1.10	3.16	בנות	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

הממצאים בלוח 2 מלמדים שקיים הבדל מובהק סטטיסטית בין בנים לבנות בדירוג המוטיבציות לבחירה בעיסוקי פנאי, בכל ארבעת הממדים של המוטיבציות להשתתפות בפנאי. עם זאת, אחוז השונות המוסברת על ידי מגדר בארבעת המניעים להשתתפות בעיסוקי הפנאי הוא רק 4.5%. ראוי לציין, שמגדר הנחקר מסביר שיעור גבוה (2.3%) מהשונות במניע האוטונומי-עניין, לעומת שאר המניעים, שאחוז השונות המוסבר בהם על ידי מגדר הנחקר הוא נמוך יחסית (0.4% עד 0.6%). ההבדלים המובהקים בין המגדרים היו לטובת הבנות בנוגע לשלושת הממדים הראשונים ולטובת הבנים ביחס לממד החברתי-מיצבי, כלומר:

- < מניע חברתי-אידאולוגי: בנות < בנים
- < מניע אוטונומי-עניין: בנות < בנים
- < מניע אינסטרומנטלי: בנות < בנים
- < מניע חברתי-מיצבי: בנות > בנים

מן הראוי לציין שעקב המדגם הגדול, ההבדלים המובהקים אינם מפתיעים, והדבר מתבטא בגודל האפקטים הנמוכים (ערכי h^2). הערה זו נכונה גם ביחס לממצאים המוצגים בלוחות 3 ו-4.

עמדות המתבגרים והמתבגרות הצעירים כלפי הפנאי

בלוח 3 מוצגות תוצאות ניתוח השונות הרב-משתני MANOVA של אפקט מגדר הנחקרים על ממדי העמדות כלפי ההשתתפות בעיסוקי הפנאי.

לוח 3: ממוצעים, סטיות תקן, ערכי F וערכי η^2 מניתוח שונות רב-משתני (MANOVA) של אפקט מגדר המתבגרים והמתבגרות הצעירים על ממדי העמדות כלפי השתתפותם בעיסוקי הפנאי (בנים: N=1464, בנות: N=1642)

η^2	F	סטיית תקן	ממוצע	מגדר	ממדי העמדות כלפי ההשתתפות בעיסוקי הפנאי
.015	46.62***	0.98	3.81	בנים	רגשי
		0.90	4.04	בנות	
.005	14.28***	0.94	3.46	בנים	התנהגותי
		0.96	3.59	בנות	
.005	15.81***	0.94	3.74	בנים	רווחה ובריאות
		0.89	3.87	בנות	

*** p<.001

הממצאים בלוח 3 מלמדים שקיים הבדל מובהק סטטיסטית בין בנים לבנות בעמדות כלפי עיסוקי הפנאי, בשלושת ממדי העמדות. אחוז השונות המוסברת על ידי מגדר בשלושת ממדי העמדות כלפי ההשתתפות בפנאי הוא רק 1.7%. מגדר הנחקרים מסביר שיעור גבוה יחסית (1.5%) מהשונות בממד הרגשי של העמדות כלפי השתתפות בפנאי, לעומת שני הממדים האחרים של העמדות, שאחוז השונות המוסבר בהם על ידי מגדר הנחקרים הוא נמוך (0.5% עבור הממד ההתנהגותי ו-0.5% עבור ממד הרווחה ובריאות). ההבדלים המובהקים שהתגלו ביחס למגדר היו לטובת הבנות בנוגע לשלושת הממדים, כלומר:

- < רגשי: בנות < בנים
- < התנהגותי: בנות < בנים
- < רווחה ובריאות: בנות < בנים

תגמולים מהפנאי

בלוח 4 מוצגות תוצאות ניתוח השונות הרב משתני (MANOVA) של אפקט מגדר הנחקרים על ממדי התגמולים המתקבלים מההשתתפות בעיסוקי הפנאי.

לוח 4: ממוצעים, סטיות תקן, ערכי F וערכי η^2 מניתוח שונות רב משתני (MANOVA) של אפקט מגדר המתבגרים והמתבגרות הצעירים על ממדי התגמולים מההשתתפות בעיסוקי הפנאי (N בנים=1441; N בנות=1601)

η^2	F	סטיית תקן	ממוצע	מגדר	ממדי התגמולים המתקבלים מההשתתפות בעיסוקי פנאי
.013	40.33***	0.95	3.78	בנים	חברתי-אידאולוגי
		0.84	3.98	בנות	
.012	36.54***	1.19	3.49	בנים	אוטונומי-עניין
		1.04	3.73	בנות	
.012	35.85***	1.00	3.83	בנים	אינסטרומנטלי
		0.92	4.04	בנות	
.004	11.35**	1.04	3.47	בנים	חברתי-מיצבי
		1.11	3.34	בנות	

** p<.01, *** p<.001

הממצאים בלוח 4 מלמדים שקיים הבדל מובהק סטטיסטית בין בנים לבנות ביחס לדרך שבה הם תופסים את ארבעת ממדי התגמולים המתקבלים מההשתתפות בפנאי. אחוז השונות המוסברת על ידי מגדר בארבעת הממדים האלו הוא רק 4.3%. המגדר מסביר אחוז דומה של שונות בשלושה ממדים – חברתי-אידיאולוגי, אוטונומי-עניין ואינסטרומנטלי (1.3%, 1.2% ו-1.2%, בהתאמה), ואחוז נמוך בהרבה, בממד החברתי-מיצבי של התגמולים (0.4%). ההבדלים המובהקים בין המגדרים היו לטובת הבנות בממדים הראשונים ולטובת הבנים בממד החברתי-מיצבי, כלומר:

- ◀ חברתי-אידיאולוגי: בנות > בנים
- ◀ אוטונומי-עניין: בנות > בנים
- ◀ אינסטרומנטלי: בנות > בנים
- ◀ חברתי-מיצבי: בנות > בנים

מאפייני הפנאי הרציני בעיסוקי הפנאי של המתבגרים והמתבגרות הצעירים

במטרה ללמוד אם בעיסוקי הפנאי של המתבגרים והמתבגרות הצעירים ניכרים מאפיינים של פנאי רציני, הוצגו להם שלוש שאלות המתייחסות לצורך להעמיק, לרצון להתמיד ולתפיסת הפנאי כקריירה. התוצאות מובאות בלוח 5.

לוח 5: התפלגות המתבגרים והמתבגרות הצעירים במדגם הכולל לפי מגדר ביחס לתשובותיהם בנוגע לשלושה מאפייני הפנאי הרציני (באחוזים)

X ²	בנות		בנים		מאפייני פנאי רציני		
	לא יודע	לא	לא יודע	לא			
46.56***	1.8	12.3	85.9	4.5	18.3	77.1	א. מאמץ ללמוד יותר כדי להשתפר בעיסוק הפנאי המועדף – העמקה
83.52***	10.6	3.9	85.4	18.5	7.7	73.8	ב. הקדשת זמן לא מתוכנן לפעילות המועדפת – התמדה
90.88***	25.2	17.0	57.8	19.4	12.6	68.0	ג. רצון להרחיב בעתיד את עיסוק הפנאי המועדף – קריירה בפנאי

*** p < .001

מהממצאים בלוח 5 מתברר ששיעור גבוה של הנחקרים משני המגדרים, יחד ולחוד, הביעו נכונות להשתתף בעיסוקי פנאי רציני על פי שלושת המאפיינים המופיעים בלוח. השוואה בין המגדרים מלמדת ששיעור הבנות שהביעו נכונות להשתתף בעיסוקי פנאי מסוג זה גבוה באופן מובהק מהשיעור המקביל בקרב הבנים. בקרב שני המגדרים בלט השיעור הגבוה של הנחקרים שלא ידעו אם הם רוצים להרחיב את עיסוק הפנאי שלהם בעתיד לקריירה, במיוחד בקרב הבנות.

סיכום ודיון

במחקר הנוכחי נמצאו הבדלים במאפייני עיסוקי הפנאי של מתבגרים ומתבגרות צעירים המשתייכים לחברה הערבית: (א) בקטגוריות הפנאי שבהן השתתפו מספר הפעמים הרב ביותר בארבעת החודשים שקדמו לאיסוף הנתונים; (ב) במוטיבציות להשתתף בעיסוקי הפנאי; (ג) בעמדות כפי עיסוקי הפנאי; (ד) בדרך שבה תפסו את התגמולים המתקבלים מההשתתפות; (ה) בנכונותם לעסוק בפנאי רציני.

דפוס ההשתתפות של בנים ובנות בקטגוריות הפנאי השונות כפי שהתגלה במחקר זה תואם את ההבדלים המגדריים שתועדו בספרות (למשל, King et al., 2010). כצפוי, בנים השתתפו בפנאי אקטיבי-פיזי, בספורט מאורגן על ידי מועדון, מתנ"ס והורים ובבילוי שקט (לרוב מול מחשב) יותר מבנות, בעוד שהבנות עסקו יותר מהבנים בבידור ותרבות, בפעילויות חברתיות ובמטלות בית.

מתברר שדפוס ההשתתפות של מתבגרים ומתבגרות צעירים מהחברה הערבית בעיסוקי הפנאי דומה לזה המאפיין את בני גילם בחברות פתוחות וליברליות יותר. ממצא זה מלמד שתפיסת תפקידי המגדר וסוג העיסוקים המתאימים למתבגרים ולמתבגרות צעירים עדיין מושרשים ברוב החברות, ועל אחת כמה וכמה בחברה שבה תפקידי המגדר כה מובחנים, כמו החברה הערבית בישראל. בחברה זאת, הנמצאת זה זמן במעבר בין מסורתיות למודרניות, עדיין ניכרת השפעת התפיסות המגדריות של ההורים, המקרינות על עיסוקיהם של בנים ובנות צעירים בחיי היום-יום בכלל ובפנאי בפרט. העדפות הפנאי של הבנים והבנות נוטות להיות בהתאם לתפיסת תפקידי המגדר – תפיסות הבנים הן גבריות (כמו כדורגל), בעוד שהעדפות הבנות תואמות את תפקידי המגדר הנשיים (למשל ריקוד). העדפות עצמיות אלה עשויות לספק הזדמנויות דיפרנציאליות לפיתוח מיומנויות, הישגים, יוזמות, ויסות עצמי ומיומנויות חברתיות מובחנות. ממצאים אלה תומכים בתוצאות שדווחו על ידי צ'רני ולונדון (Cherney & London, 2006) ביחס למתבגרים ולמתבגרות צעירים אמריקנים.

כיוון שעיסוקי פנאי שונים עשויים לתרום לפיתוח מיומנויות קוגניטיביות, רגשיות, חברתיות ומוטוריות באופן דיפרנציאלי, חשוב לזהות אילו פעילויות פנאי מעדיפים בנים ובנות, ועל סמך זה להנחות אותם לבצע בחירות מושכלות שיטיבו עימם, ולא בהכרח כאלה שמתאימות לתפיסה הסטראוטיפית של המגדר.

המוטיבציות להשתתפות בעיסוקי פנאי מגוונות, והן פונקצייה של גיל המשתתפים, מגדרם וההקשר התרבותי שבו הם חיים. במחקר זה, המבוסס על נתונים שנאספו מבנים ובנות הלומדים בכיתות ו-ח בבתי ספר ערביים, נמצא שבחירת הבנות להשתתף בעיסוקי הפנאי יותר מהבנים מושפעת משלושה מניעים: (א) מניע חברתי-אידאולוגי, המבטא בו-זמנית רצון להיות בחברה ולקדם אידאולוגיות אישיות; (ב) מניע אוטונומי-עניין, שמבטא בחירות אוטונומיות המספקות צרכים פנימיים (כגון אהבה ועניין בנושא); (ג) מניע אינסטרומנטלי, המתייחס לבחירות המונעות על יד מטרה מסוימת, כגון שיפור בהישגים וקבלת

תוצרים חומריים לאורך זמן (מדליה, ציור וכדומה). לעומת זאת, הבנים מונעים יותר מהבנות משיקול חברתי-מיצבי, שמתייחס בעיקר לרצונם לשפר את המיצב החברתי שלהם. הסבר אפשרי לממצאים אלה הוא שהבנים עברו מגיל צעיר חברות מגדרי, שלפיו מצופה מהם לדאוג בעתיד לפרנסה ולרווחת המשפחה בתחומי החיים השונים, והם פועלים לבצע זאת בכל הקשר, כולל במסגרות של הפנאי.

דפוס דומה נמצא באשר לקשר בין מגדר לבין ממדי התגמולים, קשר המקביל לזה שבין מגדר לבין ממדי המוטיבציות. סביר להניח, שהמניעים להשתתפות בעיסוקי הפנאי של בנים ובנות משפיעים על האופן שבו הם תופסים את התגמולים המתקבלים מההשתתפות. במילים אחרות, בנות שהשתתפו בעיסוקי פנאי ממניע חברתי-אידיאולוגי כנראה תופסות את ממד התגמולים המקביל באותה מידה של חשיבות, וכך גם באשר לשאר הממדים של התגמולים. דפוס דומה מאפיין את הבנים. הבנות במחקר הנוכחי מבטאות עמדות חיוביות יותר מאשר הבנים ביחס לכל אחד מממדי הפנאי שנבדקו: רגשי, התנהגותי ורווחה ובריאות. כיוון שנושא זה לא נחקר דיו בקרב מתבגרים ומתבגרות צעירים בכלל ובקרב אלה המשתייכים לקבוצות מיעוט, ובתוכם החברה הערבית, בפרט, לא ניתן לבסס את פירוש הממצאים על מחקרים קיימים. הסבר אפשרי שצריך לתקף אותו במחקר עתידי הוא שלבנות בחברה הערבית, שהחופש שלהן לעסוק בפנאי מחוץ לבית ולמשפחה הוא מוגבל, ישנן מן הסתם עמדות חיוביות כלפי הפנאי יותר מאשר לבנים, כיוון שיש להן ניסיון מוגבל בהשתתפות בעיסוקי פנאי או כתוצאה מכמיהתן להשתתפות רבה יותר בעיסוקים אלו.

באשר למאפייני הפנאי הרציני, במחקר הנוכחי נבדקו שלושה מתוך השישה שהוצעו על ידי סטבינס (Stebbins, 2007), והם: העמקה, התמדה ופיתוח קריירה בפנאי. הבנות הביעו נכונות להשקיע מאמץ ללמוד יותר כדי להשתפר בעיסוק הפנאי המועדף עליהן (העמקה) וכן להקדיש זמן לא מתוכנן לפעילות המועדפת (רצון להתמיד) יותר מהבנים. לעומת זאת, הבנים ראו בפנאי מסגרת לפיתוח קריירה יותר מהבנות.

החברה הערבית מייחסת חשיבות רבה להשכלת הדור הצעיר בכלל, ובעשור האחרון – להשכלת בנות בפרט (Nasser & Birenbaum, 2005). הפנאי הרציני מתבטא לרוב בהשתתפות בחוגים שמטרתם העשרה ושיפור מיומנויות קוגניטיביות של המתבגרים והמתבגרות הצעירים, והוא נתפס כמסגרת אידיאלית להעצמת ילדות. בגין המגבלות החברתיות על החופש של הבנות, הן כנראה מפנימות שכדאי להן להעמיק ולהתמיד כמה שיותר בפעילויות אלה. לעומתן, לבנים, שנהנים מחופש רב יותר, ישנן אפשרויות מגוונות יותר של השתתפות בפנאי, בתוך היישוב ומחוצה לו. יחד עם המסר המגדרי הסטראוטיפי שמוביל לתפקיד של הבן כראש המשפחה העתידית, הוא גם רואה את הפנאי כמרחב נוסף שבו הוא יכול לפתח קריירה בתחום שהוא מצליח בו (למשל כשחקן כדורגל), ולא בהכרח בתחום הלימודי הבית ספרי.

התבוננות בממצאים הנוגעים לסוג עיסוקי הפנאי, למוטיבציות, לעמדות, לתגמולים ולתפיסת הפנאי הרציני מצביעה על כך שהמתבגרים והמתבגרות הערבים מפגינים הפנמה של תפיסת התפקיד המגדרי הפטריארכלי, המאפיין את החברה ומצופה מהם. כבר בגיל צעיר הבנים משתתפים בעיסוקי פנאי הנתפסים כמתאימים יותר למגדרם, המוטיבציות שלהם כוללות שיקולי מיצב חברתי יותר מאשר הבנות, עמדותיהם כלפי הפנאי חיוביות פחות מאלו של הבנות, ודפוס דומה של ממצאים עולה גם ביחס לתגמולים המתקבלים מהפנאי – הבנים תופסים את עיסוקי הפנאי כמקור למיצב חברתי, וכך גם את ההשקעה בפנאי המתמקד בפיתוח קריירה.

ממצאים אלה ניתן להסיק שהבנים הערבים אינם משתחררים מהתפקיד המגדרי המצופה מהם בעתיד גם בעיסוקי הפנאי שלהם. כחלק מחברה פטריארכלית שהיא קבוצת מיעוט, הם רואים בהשתתפותם בפנאי פרקטיקה נוספת שיכולה לספק להם הזדמנות להתפתח ולהתקדם בחברה בכלל, ולקראת התפקיד המגדרי המצופה מהם בעתיד – להיות ראשי משפחות האחראים על הקידום והפרנסה של בני ביתם, בפרט. למרות הפוטנציאל הטמון בפנאי – לאפשר למשתתפים אוטונומיה לעסוק בתחומים שאליהם הם נמשכים – גם בגילם הצעיר הבנים אינם מצליחים להשתחרר מהאילוצים ומהציפיות החברתיים ורואים בפנאי גורם נוסף שעשוי לאפשר להם לקדם עצמם ולהגשים שאיפות אינסטרומנטליות.

ראוי שסוכני החברות – קברניטי המדינה, אנשי חינוך והורים, ייקחו בחשבון ממצאים מדאיגים אלה ויעשו מאמצים לפתח מהלכים ותוכניות לחינוך המתבגרים הצעירים להשתתפות בעיסוקי פנאי, תוך צמצום ההשפעה של האילוצים החיצוניים. עליהם לחפש דרכים לשחרר את המתבגרים הצעירים מהצורך לממש גם בפנאי ציפיות אינסטרומנטליות ולאפשר להם להשתתף בעיסוקים אלה מתוך בחירות אישיות, המאפשרות להם להיות הם עצמם. המאבק בין שאיפות אוטונומיות, המאפשרות פיתוח זהות אישית ייחודית (הווקטור המפריד), לבין מחויבויות חברתיות והיטמעות בתוך גורמים חיצוניים (הווקטור המאחד) מביא לקושי, למתח ולסבל (שוהם, 1986). מן הראוי שמאבק זה לא יהיה חלק מחיי מתבגרים ומתבגרות צעירים. חובה על מקבלי ההחלטות ליצור עבור קבוצת גיל זו סביבת פנאי שתאפשר לכל אחד מחבריה למצות את יכולותיו ואת כישוריו האישיים, לשם פיתוח עצמי-יצירתי לטווח הקצר ולטווח הארוך גם יחד.

מקורות

- אבו-עסבה, ח', כהן-נבות, מ' ועבדו, ב' (2003). **איתור צרכים של בני הנוער בנצרת, דו"ח מחקר מסכם**. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל המרכז לילדים ונוער ועיריית נצרת.
- בן רבי, ד', עמיאל, ש', ניג'ם, פ' וטלל, ד' (2009). **ילדים באוכלוסייה הבדואית בנגב: מאפיינים, צרכים ודפוסי שימוש בשירותים**. ירושלים: מאיקס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- היוש, ט' (2008). **הלכו לחפש אתונות ומצאו מלוכה: מוטיבציות לצריכה של "פנאי רציני" ומשמעותן בחברה בת זמננו**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת חיפה.

- הראל-פיש, י', וולש, ס', בוניאל-ניסים, מ', דז'אלובסקי, א', אמית, ש', טסלר, ר' וחביב, ג' (2013). **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית ודפוסי התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל – סיכום ממצאי המחקר הארצי השישי**. דו"ח HBSC ישראל. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- הראל-פיש, י', וולש, ס', שטיינמייך, נ', לובל, ש', רייז, י', טסלר, ר' וחביב, ג' (2016). **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית ודפוסי התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל – ממצאי המחקר השביעי**. דו"ח HBSC ישראל. תכנית המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני נוער. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- כהן-נבות, מ' ועוואדיה, א' (2006). **בני נוער בתמרה: איתור צרכים כבסיס לתכנון שירותים**. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- נאסר אבו-אלהיג'א, פ' והיוש, ט' (2018). **אחרי הצלצול: עולם הפנאי של ילדים ובני נוער**. ירושלים: מאגנס.
- קרופ, ר' (2010). **תרבות הפנאי של ילדים בדווים בנגב**. תל אביב: מכון מופ"ת והמכללה האקדמית על שם קיי.
- שוהם, ש"ג (1986). **מרד יצירה והתגלות**. ראשון לציון: אוריין.
- Azaiza, F., Croitoru, T., Rimmerman, A., & Naon, D. (2012). Participation in leisure activities of Jewish and Arab adults with intellectual disabilities living in the community. *Journal of Leisure Research*, 44(3), 379-391.
- Bartko, W. T., & Eccles, J. S. (2003). Adolescent participation in structured and unstructured activities: A person-orientated analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(4), 233-242.
- Bittman, M., & Wajcman, J. (2004). The rush hour: The character of leisure time and gender equity. In N. Folbre & M. Bittman (Eds.), *Family time: The social organization of care* (pp. 165-189). London & New York: Routledge.
- Bohner, G., & Dickel, N. (2011). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 62, 391-417.
- Bohnert, A. M., Aikins, J. W., & Edidin, J. (2007). The role of organized activities in facilitating social adaptation across the transition to college. *Journal of Adolescent Research*, 22(2), 189-208.
- Broh, B. A. (2002). Linking extracurricular programming to academic achievement: Who benefits and why? *Sociology of Education*, 75(1), 69-91.
- Cherney, I. D., & London, K. (2006). Gender-linked differences in the toys, television shows, computer games, and outdoor activities of 5-to 13-year-old children. *Sex Roles*, 54(9-10), 717.
- Coleman, D., & Iso-Ahola, S. (1993). Leisure and health: The role of social support and self-determination. *Journal of Leisure Research*, 25(2), 111-128.
- Colley, A., Griffiths, D., Hugh, M., Landers, K., & Jaggli, N. (1996). Childhood play and adolescent leisure preferences: Associations with gender typing and the presence of sibling. *Sex Roles*, 35(3), 233-245.
- Crandall, R. (1980). Motivations for leisure. *Journal of Leisure Research*, 12, 45-54.
- Dattilo, J. (2015). *Leisure education program planning: A systematic approach* (4th ed.). State College, PA: Venture Publishing.

- Davalos, D. B., Chavez, E. L., & Guardiola, R. J. (1999). The effects of extracurricular activity, ethnic identification, and perception of School on student dropout rates. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 21*(1), 61–77.
- Denault, A. S., Poulin, F., & Pedersen, S. (2009). Intensity of participation in organized youth activities during the high school years: Longitudinal associations with adjustment. *Applied Developmental Science, 13*(2), 74–87.
- Driver, B. L. (1997). The defining moment of benefits. *Parks & Recreation, 32*(12), 38–41.
- Durlak, J. A., Mahoney, J. L., Bohnert, A. M., & Parente, M. E. (2010). Developing and improving after-school programs to enhance youth's personal growth and adjustment: A special issue of AJCP. *American Journal of Community Psychology, 45*(3–4), 285–293.
- Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2007). *The impact of after-school programs that promote personal and social skills*. Chicago: Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning.
- Eccles, J. S., & Templeton, J. (2002). Extracurricular and other after-school activities for youth. *Review of Research in Education, 26*(1), 113–180.
- Engel-Yeger, B., & Jarus, T. (2008). Cultural and gender effects on Israeli children's preferences for activities. *The Canadian Journal of Occupational Therapy, 75*(3), 139–148.
- Fawcett, L. M., Garton, A. F., & Dandy, J. (2009). Role of motivation, self-efficacy and parent support in adolescent structured leisure activity participation. *Australian Journal of Psychology, 61*(3), 175–182.
- Feinstein, L., Bynner, J., & Duckworth, K. (2006). Young people's leisure contexts and their relationship to adult outcomes. *Journal of Youth Studies, 9*(3), 305–327.
- Feldman, A. F., & Matjasko, J. L. (2005). The role of school-based extracurricular activities adolescences development: A comprehensive review and future directions. *Review of Educational Research, 75*(2), 159–210.
- Frazier, S. L., Cappella, E., & Atkins, M. S. (2007). Linking mental health and after-school systems for children in urban poverty: Preventing problems, promoting possibilities. *Administration and Policy in Mental Health & Mental Health Services Research, 34*(4), 389–399.
- Hansen, D., & Larson, R. W. (2007). Amplifiers of developmental and negative experiences in organized activities: Dosage, motivation, lead roles, and adult-youth ratios. *Journal of Applied Developmental Psychology, 28*(4), 360–374.
- Hayosh, T. (2017). Engagement is serious leisure as practice for coping with the stress of daily life. *World Leisure Journal, 59*(3), 206–217.
- Hirsch, B. J., Roffman, J. G., Deutsch, N. L., Flynn, C. A., Loder, T. L., & Pagano, M. E. (2000). Inner-city youth development organizations: Strengthening programs for adolescent girls. *The Journal of Early Adolescence, 20*(2), 210–230.
- Hochschild, A. R. (1997). *The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan Books.

- Hofferth, S. L., & Jankuniene, Z. (2001). Life after school. *Educational Leadership*, 58(7), 19–23.
- Holland, J., Reynolds, T., & Weller, S. (2007). Transitions, networks and communities: The significance of social capital in the lives of children and young people. *Journal of Youth Studies*, 10(1), 97–116.
- Howell, R. F. (1961). Legislative motive and legislative purpose in the invalidation of a civil rights statute. *Virginia Law Review*, 47(3), 439–467.
- Iso-Ahola, S. E. (1999). Motivational foundations of leisure. In E. L. Jackson & T. L. Burton (Eds.), *Leisure studies: Prospects for the twenty-first century* (pp. 35–51). State College, PA: Venture Publishing.
- Iwasaki, Y., & Mannell, R. C. (2000). Hierarchical dimensions of leisure stress coping. *Leisure Sciences*, 22(3), 163–181.
- King, G., Law, M., Hanna, S., King, S., Hurley, P., Rosenbaum, P., et al. (2006). Predictors of the leisure and recreation participation of children with physical disabilities: A structural equation modeling analysis. *Children's Health Care*, 35(3), 209–234.
- King, G., Law, M., Hurley, P., Petrenchik, T., & Schwellnus, H. (2010). A developmental comparison of the out-of-school recreation and leisure activity participation of boys and girls with and without physical disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, 57(1), 77–107.
- King, G., Law, M., King, S., Hurley, P., Rosenbaum, P., Hanna, S., et al. (2004). *Children's Assessment of Participation and Enjoyment (CAPE) and Preferences for Activities of Children (PAC) manual*. San Antonio, TX: PsychCorp, Harcourt Assessment.
- Kuentzel, W. F. (2000). Self-Identity, modernity, and the rational actor in leisure research. *Journal of Leisure Research*, 32(1), 87–92.
- Larson, R. W. (2000). Toward a psychology of positive youth development. *American Psychologist*, 55(1), 170–183.
- Leveresen, I., & Samdal, O. (2012). Gendered leisure activity behavior among Norwegian adolescents across different socio-economic status group. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 3(4), 355–375.
- Little, P. M. D., & Harris, E. (2003). *A review of out-of-school time program quasi-experimental and experimental evaluation results: Out-of-school time evaluation snapshot*. Cambridge, MA: Harvard Family Research Project.
- Lloyd, K. M., & Auld, C. J. (2002). The role of leisure in determining quality of life: Issues of content and measurement. *Social Indicators Research*, 57(1), 43–71.
- Mahoney, J. L. (2000). Participation in school extracurricular activities as a mediator in the development of antisocial patterns. *Child Development*, 71(2), 502–516.
- Mahoney, J. L., Cairns, B. D., & Farmer, T. W. (2003). Promoting interpersonal competence and educational success through extracurricular activity participation. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 409–418.
- Mahoney, J. L., Parente, M. E., & Ziegler, E. F. (2009). Afterschool programs in America: Origins, growth, popularity, and politics. *Journal of Youth Development*, 4(3), 26–44.

- Mahoney, J. L., Schweder, A. E., & Stattin, H. (2002). Structured after-school activities as an operator of depressed mood for adolescents with detached relations to their parents. *Journal of Community Psychology, 30*(1), 69–86.
- Mahoney, J. L., Vandell, D. L., Simpkins, S., & Zarrett, N. (2009). Adolescent out-of-school activities. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (3rd ed.). Hoboken, NJ: Wiley & Sons.
- Mannell, R. C., & Kleiber, D. A. (1997). *A social psychology of leisure*. State College, PA: Venture.
- Marks, J. L., Lam, C. B., & McHale, S. M. (2009). Family patterns of gender role attitudes. *Sex Roles, 61*(3/4), 221–234.
- McKenna, M. C., Kear, D. J., & Ellsworth, R. A. (1995). Children's attitudes toward reading: A national survey. *Reading Research Quarterly, 30*(4), 934–956.
- Mundy, J. (1998). *Leisure education: Theory and practice* (2nd ed.). Champaign, IL: Sagamore.
- Nasser, F., & Birenbaum, M. (2005). Modeling mathematics achievement of Jewish and Arab eighth graders in Israel: The effects of the learner-related variables. *Education Research and Evaluation, 11*(3), 277–302.
- Passmore, A., & French, D. (2001). Development and administration of a measure to assess adolescents' participation in leisure activities. *Adolescence, 36*(141), 67–75.
- Perkins, D. F., Borden, L. M., Villarruel, F. A. M., Carlton-Hug, A., Stone, M., & Keith, J. G. (2007). Participation in structured youth programs: Why ethnic minority urban youth choose to participate-or not to participate. *Youth & Society, 38*(4), 420–442.
- Pesavento, L. C. (April, 2002). *Leisure education in the schools*. Paper presented at the American Association for Leisure and Recreation at the American Association of Physical Education, Recreation and Dance Convention, San Diego, CA.
- Petty, R. E., Wegener, D. T., & Fabrigar, L. R. (1997). Attitudes and attitudes change. *Annual Review of Psychology, 48*(1), 609–647.
- Polatnick, M. R. (2002). Too old for our childcare? Too young for self-care? *Journal of Family Issues, 23*(6), 728–747.
- Posner, J. K., & Vandell, D. L. (1994). Low-income children's afterschool care: Are there beneficial effects of after-school programs? *Child Development, 65*(2), 440–456.
- Quane, J. M. & Rankin, B. H. (2006). Does it pay to participate? Neighborhood-based organizations and the social development of urban adolescents. *Children and Youth Services Review, 28*(10), 1229–1250.
- Roberts, K. (2010). *Sociology of leisure*. Madrid: ISA & Sage.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1987). Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health. *Journal of Personality, 55*(2), 169–210.
- Schmidt, J. A., Shernoff, D. J. & Csikszentmihalyi, M. (2007). Individual and situational factors related to the experience of flow in adolescence: A multilevel approach. In A. D. Ong & M. V. Dulmen (Eds.), *The handbook of methods in positive psychology* (pp. 542–558). Oxford: Oxford University Press.

- Scott, D., & Willits, F. K. (1998). Adolescent and adult leisure patterns: A 37-year follow-up study. *Leisure Sciences, 11*(4), 323-335.
- Shaw, S. M. (1999). Gender and leisure. In E. L. Jackson & T. L. Burton (Eds.), *Leisure studies: Prospects for the twenty-first century* (pp. 271-281). State College, PA: Venture Publishing.
- Shen, X. S., & Yarnal, C. (2010). Blowing open the serious leisure-casual leisure dichotomy: What's in there? *Leisure Sciences, 32*(2), 162-179.
- Simon, S. B., Howe, L. E., & Kirschenbaum, H. (1972). *Values clarification*. New York: Hart.
- Stebbins, R. A. (2007). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Sutton-Smith, B. (2003). Play as a parody of emotional vulnerability. *Play and Culture Studies, 5*, 3-18.
- Vilhjalmsson, R., & Kristjansdottir, G. (2003). Gender differences in physical activity in older children and adolescents: The central role of organized sport. *Social Science & Medicine, 56*(2), 363-374.
- Weiss, H. B., Little, P., & Bouffard, S. M. (2005). More than just being there: Balancing the participation equation. *New Directions for Student Leadership, 2005*(105), 15-31.
- Woolger, C., & Power, T. G. (1993). Parent and sport socialization: Views from the achievement literature. *Journal of Sport Behavior, 16*(3), 171-190.